

Den fortryllende analogisme

Om analogismens myriader og systemer – fra Det Gamle Testamente til middelalderens katedraler og i dag

SIF EGEDE

ENGLISH ABSTRACT: Based on the French anthropologist Philippe Descola's identification of four different types of ontologies in human culture, this contribution points to the analogistic ontology as it appears in the Old Testament with a brief outlook to the medieval cathedrals and analogistic tendencies in modern society.

DANSK RESUMÉ: På baggrund af den franske antropolog Philippe Descolas identifikation af fire grundlæggende forskellige ontologier i kulturhistorien, undersøger dette bidrag, hvorledes den såkaldte analogistiske ontologi kommer til udtryk i Det Gamle Testaments tekster med perspektiver til middelalderens katedraler og små analogistiske oaser i samfundet i dag.

KEY-WORDS: Philippe Descola; analogism; apocalyptic; Old Testament; The Book of Daniel

En lun junidag for en halv snes år siden gør jeg mit første visit til hansestaden Lübeck. Jeg er på ekskursion med den sædvanlige lille skare af gammeltestamentlere fra Aarhus Universitet i forbindelse med et par dages seminar i Kiel, og på tilbagevejen gør vi ophold i Lübeck for at se på kirker, museer og nyde godt af Niedereggermarcipan og Eierlikör. På hjemrejsedagen er vores hoveder ved at være godt fyldte, og der er bred stemning for at droppe det sidste katedralbesøg til fordel for et stykke kage på byens Niederegger-café. Som initiaand ud i det 'lübeckske' lader jeg mig dog hurtigt overtale af Hans Jørgen Lundager Jensen til at lade kage være kage for i stedet at klemme et sidste kirkebesøg ind i programmet, mens resten af gruppen kan få lov at

hvile ben og hoveder. Da tiden er knap, stryger vi i al hast gennem den gamle hansestads gader for at nå et sidste eventyr i den storslåede Marienkirche, inden vores følge igen må vende næsen mod Aarhus.

Min fra barnsben erhvervede fascination af Indiana Jones melder sig instinktivt, når vi træder ind i middelalderens hellige haller – katedralerne. Og selvom Hans Jørgens rejseuniform måske nok adskiller sig fra Henry Jones Jr.'s domptørpisk og bredskyggede hat, er rygsækken og kasketten en klar indikator på en forestående skattejagt. Og vi kender proceduren. Hvor er Skt. Kristoffer? (de vejfarendes helgen skal være let at få øje på – helst så let, at man kun behøver at passere kirken for at kunne skimte ham gennem kirkedøren). Hvilke skjulte referencer gemmer sig på altertavler, i sideskibe og hvælvinger? Hvilke helgener kan vi identificere og hvor er apostlene? Og hvad med mytiske væsner, kranier, relikvier og astronomiske ure? Allerbedst er det, når vi finder noget, som ikke umiddelbart forekommer forståeligt. For det er underforstået, at det er der af en årsag – og den årsag må vi naturligvis have identificeret. Jeg påtager mig altid gerne rollen som den ydmyge discipel, for i sammenligning med Hans Jørgen er det et fåtal af kirkemurenes og altertavlernes mange referencer, jeg fanger. Yndlingsjagten er nok 'kend din apostel' eller 'gæt en helgen'. Disse figurer lader sig som regel ikke identificere uden kendskab til de særlige genstande eller egenskaber, som traditionelt knyttes til den enkelte figur. Et par svin og en klokke indikerer, at her ser vi den hellige Antonius, stegeristen afslører Skt. Laurentius (som led en grufuld martyrdød på netop en sådan!) og Skt. Barbara kan kendes på det tårn, hvori hun var indespærret. Når først man kender koderne, krystalliserer katedralernes mange elementer sig som små perler i et fintmasket net af symboler og figurer, der afslører en sammenhæng mellem tilsyneladende kaotiske og tilfældige elementer. Også på besøget til den omtalte Marienkirche får jeg lov til at skimte konturerne af en struktur – en totalitet – bag et virvar af genstande og symboler godt hjulpet på vej af Hans Jørgen.

Hans Jørgens hang til at opsoge og afsløre kulturelle strukturer og systemer, begrænser sig naturligvis ikke til katedralbesøg. Gennem hans forskning og undervisning har denne nysgerrighed løbet som en rød tråd. Mit første con amore undervisningsforløb i Det Gamle Testamente med Hans Jørgen dykkede ned i en strukturalistisk læsning af bl.a. Højsangen, hvor vi på bedste Lévi-Straussk vis søgte at identificere animalske, spatiale, aromatiske og andre former for koder i de gammeltestamentlige tekster.¹ Herefter fulgte jeg ivrigt med Hans Jørgen ind i en undersøgelse af Det Gamle Testamente og dets karakteristika i forhold til Robert N. Bellahs 'grand theory' om religiøs evolution.² Og endelig landede vi hos den franske antropolog og tidligere elev af Levi-Strauss, Philippe Descola.

¹ Man kan få syn for sagen i Hans Jørgens doktorafhandling *Den fortærende ild* fra 2000.

² For en kort introduktion til Bellahs argument, se hans artikel "Religious Evolution" fra 1964.

Descolas ontologier

Philippe Descola sætter med sin 'all-inclusive' teori i bogen *Par delà nature et culture* fra 2005 atter den strukturalistiske tilgang på dagsordenen.³ Her præsenterer den franske professor fire fundamentalt forskellige erfaringer af, hvordan mennesker opfatter sig selv og den menneskelige natur i relation til deres omgivelser. Ifølge Descola har disse fire ontologier et fælles udgangspunkt, eftersom de alle relaterer sig til hvordan mennesker identificerer de fænomener de møder i den ydre verden. Forskellene mellem ontologierne består da i, hvordan vi går forventer at andre størrelser, navnlig dyr, men også planter, steder i andskabet og meget mere, er beskafne. Har mennesker samme natur som andre størrelser? Eller er mennesker helt forskellige ved at have en sjæl, i modsætning til alle andre? Eller har alle væsener en sjæl? Og hvordan med mine kropslige processer, føde, reproduktive forhold osv.? Er de ens eller forskellige for henholdsvis mennesker og ikke-mennesker? (Descola 2013, 116). Kort sagt: Hvem ligner jeg? Og i hvilken henseende (om nogen)?

Disse fire ontologier navngiver Descola *animisme*, *totemisme*, *analogisme* og *naturalisme* (ibid., 121f),⁴ og selvom opstillingen nedenfor kunne lugte af en rent teoretisk strukturalistisk opstilling, for så vidt at den udtømmer alle mulige kombinationer, argumenterer Descola ikke blot for, at alle fire typer af ontologier har baggrund i virkelighedens kulturer, men at enhver kultur er repræsenteret ved en af disse fire muligheder.

Descola opstiller de fire ontologier således:

Samme indre Forskelligt ydre	<i>Animisme</i>	<i>Totemisme</i>	Samme indre Samme ydre
Forskelligt indre Samme ydre	<i>Naturalisme</i>	<i>Analogisme</i>	Forskelligt indre Forskelligt ydre

Figur 1: De fire ontologier (Descola 2013, 122)

I den *animistiske* ontologi har denne verdens beboere såsom dyr og planter nok forskellige ydre egenskaber og kendetegn, men til gengæld besidder de en fælles menneskelig indre natur. Animismens diametrale modsætning er den *naturalistiske* ontologi, som det moderne menneske bekender sig til. Her er alle verdens genstande underlagt de grundlæggende samme fysiologiske principper, men deraf følger ikke, at dyr, planter eller sten har et sind som menneskers. Og mens *totemismen* ser en grundlæggende enshed mellem eksempelvis en klan og et bestemt dyr i forhold til både det indre og det ydre, vil *analogismen* opfatte alle elementer i verden som grundlæggende forskellige. Det er denne analogistiske ontologi, der er udgangspunktet for det følgende.

³ For en uddybende præsentation på dansk af Descolas ontologier, se Hans Jørgens artikel fra *Collegium Biblicum's årsskrift* (Lundager Jensen 2016).

⁴ Descola er bevidst om, at hans brug af begreber som animisme og totemisme adskiller sig fra antropologiens definitioner (Descola 2014, 122).

Det Gamle Testaments ontologi

På vores breddegrader er den europæiske middelalder vel nok det mest oplagte eksempel på en analogistisk kultur. Men vi kan også finde den i det gammeltestamentlige univers ligesom i andre tidlige højkulturer som i Egypten og Mesopotamien. Selvom der er tekster i Det Gamle Testamente, der afspejler fx en animistisk erfaring, må analogismen siges at være den dominerende ontologi i Det Gamle Testamente (Lundager Jensen 2016, 14).⁵ Analogismen betragter verden og alle elementer i den som væsensforskellige af natur, både når det gælder det indre og det ydre. Denne væsensforskel skal dog ikke forstås som en generel uvedkommenhed eller afskårethed mellem mennesker, dyr, planter og andre objekter. Tværtimod er det karakteristisk for analogismen at forbinde disse tilsyneladende uafhængige fænomener for derigennem at skabe orden og system i den kaotiske mangfoldighed. Dette kommer til udtryk ved en produktion af lister, hierarkier, symboler og kategoriseringer – og Det Gamle Testamente vrimler med den slags. Her findes den endimensionelle analogisme i lange kedsommelige lister over folkeslag og slægter, loven og kultiske anvisninger (fx Genesis' genealogier, Deut 12-15 og størstedelen af Leviticus). Den todimensionelle analogisme kan spores fx i Sl 148, hvor Guds skaberværk opstilles hierarkisk,⁶ og muligvis finder vi en art tredimensionel analogisme i det monolatrisk verdensbillede, hvor guddommen (Jahve) regerer over et bestemt folk (Israel), der er knyttet til et bestemt territorium (Palæstina), velvidende at andre folkeslag har et tilsvarende tilhørsforhold til deres guder og et givent territorium. Således udvides systemet fra en hierarkisk vertikal akse til også at inddrage det horisontale. For analogismen falder intet element, ingen organisme, intet væsen eller objekt uden for dens ordnende princip, hvor alt rangeres og sorteres i forhold til hinanden.

Apokalyptikkens dualistiske analogisme

Overordnet betragtet er verdensbilledet i Det Gamle Testamente monistisk. Jahve er ophavsmanden både bag menneskers lykke og ulykke (fx 1 Sam 2,6-7; Es 45,7 og Jobs bog), og oftest har menneskene kun dem selv at takke for deres skæbne. Alligevel finder vi antydninger af, hvad man kunne kalde en dualistisk analogisme i Det Gamle Testamente (Lundager Jensen 2016, 16). Et oplagt eksempel på denne særligt dualistiske analogisme kan ses i Det Gamle Testaments eneste regulære apokalypse i Daniels bog 7-12.⁷ Apokalypsen i Daniels bog forekommer nærmest hysterisk i sin opstilling af tidsperioder og på hinanden følgende regimer, krige og konger (som i øvrigt repræsenteres ved forskellige dyr). Den sætter den analogistiske barre højt i bestræbelserne på at skabe sammenhænge og kortlægge hele historiens gang i størstedelen af den

⁵ Hans Jørgen argumenterer således for en animistisk ontologi i Gen 2-3 (Lundager Jensen 2016, 9-14).

⁶ Se Hans Jørgens grundige redegørelse i *Religion og teologi i Det Gamle Testamente – En indføring* (2021).

⁷ Hvis vi følger den bredt accepterede definition fremsat af John J. Collins (Collins 1979, 9).

Nære Orient, og man kan da også diskutere hvor vellykket resultatet er: teksten er umiddelbart svært fremkommelig, vanskelig at huske og temmelig kaotisk. I apokalypsen breder analogismen sig dog ikke kun kvantitativt, men tillige kvalitativt. Ikke blot insisterer apokalypsen på, at alting skal sættes i systemer, men nu bliver elementerne også kvalitativt vurderet i forhold til, hvad der er ondt, og hvad der er godt.

I Daniels bog kommer dette til udtryk i fremstillingen af kampen mellem de jordiske konger og de himmelske aktører. Dyriske figurer sidestilles med de hedenske konger, som igen forbindes med det kaotiske hav, mens englernes hær og Guds herredømme knyttes til ild-elementet. Kongerne stiger op af havet som monstrøse havdyr (Dan 7,2),⁸ mens Jahve sidder på sin ildtrone i al sin lysglans foran floder af ild (Dan 7,9-10). Samme symbolik findes endnu mere udtalt i den nytestamentlige apokalypse, Johannes' Åbenbaring, som kan fremvise en vandspyende drage (!) (Åb 12,15), og hvor de onde kræfter og døden i sidste ende må gå til grunde i en sø af ild (Åb 19,20; 20,14).⁹

Den fortryllende analogisme

Som nævnt er den europæiske middelalder udpræget analogistisk, og derfor er eksempelvis middelalderens katedraler og helgendyrkelse en uudtømmelig kilde, hvis man vil fornemme analogismens fortryllelse. Har du problemer med gig, gå til Skt. Jakob (ham med muslingeskallen); lider du af migræne kan du trygt påkalde Skt. Katharina (helgeninden med det sværd, som berøvede hende hovedet); og er du bartender, så er Skt. Bernhard din særlige skytshelgen. Udsmykningerne og indretningen, arkitekturen, liturgien, kirkeåret med dets forskellige højtidere og perioder (i øvrigt repræsenteret ved forskellige farver) vidner om en komplet og smuk struktur, som ikke blot er lokal, men genkendelig, når vi bevæger os ind i nabosognets eller nabolandets gamle kirker. Derfor er det måske heller ikke så underligt, at netop strukturalisten begejstres, når der igen er udsigt til besøg i én af de store katedraler. Om dette kun skal ses som udtryk for et særligt eventyrlystent sind, eller måske afspejler et behov for at se kosmos i en tilsyneladende kaotisk verden, må være op til den enkelte.

Vi er ikke kun overladt til fortidens monumenter og tekster, hvis vi vil se analogismen folde sig ud. Den blomstrer i bedste velgående i små lommer i vores levede liv. Hvor naturalismen i det store hele har pilleret analogismens omhyggeligt kreerede systemer fra hinanden, kan vi stadig skimte små analogistiske oaser, der bidrager med lidt genfortryllelse i hverdagen. Oaser som synes at vove den påstand, at der eksisterer én eller anden form for orden bagved en tilsyneladende tilfældig tilværelse, en orden som naturalismen ellers ihærdigt forsøger at afmontere. Fiktion-genren rummer naturligvis oplagte eksempler på sådanne lommer, hvor fx Star Wars og Harry Potters dualistiske universer tillader sig at inddele verden i godt og ondt – lys og mørke. Men også ude i det levede liv finder vi analogistiske forestillinger: de daglige horoskoper,

⁸ Billedsproget her minder umiskendeligt om den underliggende kaoskampmyte i de gammeltestamentlige skabelsesberetninger (fx Gen 1; Sl 104 og Job 38-41).

⁹ I artiklen "De apokalyptiske væsner" i *Bibliana* (2019) giver jeg en nærmere beskrivelse af de monstrøse skabninger i Bibelens apokalypser.

damebladenes lovprisning af blodtypebaseret kost og numerologernes løfter om en bedre tilværelse, hvis vores navne er funderet på de rette talkombinationer. Alle disse knytter tilsyneladende separate fænomener, såsom stjerner, blodtyper eller bogstaver til vores livs gang og udfald.

Analogismens potentiale – et oplysningsprojekt

I mit daglige virke som underviser i bl.a. kultur- og religionsmøde og bibelkundskab på professionsbacheloruddannelsen i Kristendom, Kultur og Kommunikation (i daglig tale 3K) bidrager en viden om de forskellige ontologier, samt analogismens tiltrækningskraft, på forskellig vis til min undervisning.

Mest oplagt i undervisningen i bibelkundskab. For de dimittender, som får beskæftigelse inden for det kirkelige og religionspædagogiske felt, bliver det ofte en del af arbejdsporteføljen at udarbejde og gennemføre undervisning for eksempelvis mini-konfirmander, hvor Bibelens fortællinger og verdensbillede er i centrum. Og børn er optaget af det analogistiske. For mine egne børns vedkommende kan de bruge timevis på at sortere deres Pokémon-kort i passende kategorier (fx ild, vand og is-typer samt diverse udviklingstrin). Og ved den efterhånden rituelle oplæsning af Harry Potter-bøgerne, er spændingen stor, når fordelingshatten afslører hvilket kollegium en ung troldmandselev skal tilhøre baseret på hattens vurdering af elevens personlige karakteristika. Både Pokémons og troldmandselever har deres helt særlige plads – og ingen falder udenfor. De analogistiske fortællinger og systemer kan derfor med fordel fremhæves i bibelundervisningen for børn (og det bliver de da også typisk). Jeg vil ikke anbefale de lange genealogier og lister af love. Men beskrivelser af skaberværket, fortællingen om 12 sønner, der bliver til 12 stammer, engle og havmonstre, gudesønner og dyrepar besidder en særlig tiltrækningskraft. Det er muligvis at strække den, hvis man vil forsøge at få de bibelske fortællinger til at konkurrere med Pokémon og Harry Potter i underholdningsværdi, men analogismens helhedsopfattelse – at vove at tale om en verden, hvor alt har sin plads og intet falder uden for, er værd at fremhæve. Måske fordi det står i kontrast til en naturalistisk ontologi, som ikke giver meget håb i den henseende.

Og det leder mig til et andet afgørende perspektiv. Descola peger på, at den moderne forskning er tendentiøs, idet den tager sit udgangspunkt i den naturalistiske ontologi. Derved fastlåses vores fokus på særlige 'naturalistiske' problemstillinger og spørgsmål, mens vi risikerer at gå glip af de indsigter, som andre ontologier eller verdensopfattelser kan fremkalde (Descola 2013, xviiif). Som Durkheim påpeger Descola, at hvad der forekommer overnaturligt for det naturalistiske blik, er kun dette – overnaturligt fra en bestemt vinkel (Durkheim 1995, 24).

De studerende på 3K-uddannelsen uddannes til at kunne navigere i et samfund med forskellige kulturer og verdenssyn. De skal mediere i mødet mellem religiøse organisationer og offentlige institutioner, mellem ateister og troende, mellem børn og voksne. Dette kræver bl.a. en forståelse af, at ikke alle er lige forankret i det naturalistiske verdensbillede, som de fleste af os oplæres i gennem vores skolegang og videre

uddannelse. At en sådan 'indoktrinering' finder sted er hverken overraskende eller nyt. Sådan har det altid været – pædagogikken er normativ i sit væsen. Den herskende diskurs i vores samfund er (ganske legitimt) båret af nogle kulturhistorisk determinerede værdier og en overordnet ontologi, der ikke er mere neutrale og evige end andre. Når vi begriber dette, har vi de bedste forudsætninger for at påbegynde en samtale på tværs af kulturer med respekt og nysgerrighed over for andres verdensopfattelser – og der finder vi utvivlsomt noget helt enestående, fantastisk og fortryllende at lære.

LITTERATUR

Bellah, Robert N.

1964 "Religious Evolution", *American Sociological Review* 29, 358-374.
<https://doi.org/10.2307/2091480>

Collins, John J.

1979 "Introduction: Towards the Morphology of a Genre", *Semeia* 14, 1-20.

Durkheim, Émile

1995 *The Elementary Forms of Religious Life*, Translated by Karen E. Fields. New Press.

Egede, Sif

2019 "Apokalyptiske bæster", *Bibliana* online 1.

Lundager Jensen, Hans J.

2000 *Den fortærende ild*, Aarhus Universitetsforlag.

2016 "Ontologier i Det Gamle Testamente: analogisme og animisme (Gen 1 og 2-3)", *Collegium Biblicum Årsskrift (CBÅ)* 20, 1-19.

2021 *Religion og teologi i Det Gamle Testamente – En indføring*, Eksistensen.

Sif Egede, lektor, cand.theol.

Kristendom, kultur og kommunikation, VIA University College